

بازتاب تشبیه در شعر کودک

مطالعه موردی سی کتاب شعر کودک

دکتر مظاهر نیک‌خواه،^۱ نفیسه نیک‌خواه^۲

چکیده

از ویژگی‌های شعر خوب، آراستگی آن با صور خیال است. تشبیه یکی از این صور خیال است که علاوه بر اشعار رسمی فارسی، در شعر کودکان نیز نمود یافته است. از آنجا که دنیای کودکان، دنیای خیال است، به کمک تشبیه در اشعار کودکان می‌توان آنان را به عالم مخصوصشان هدایت کرد. البته هر تشبیه‌ی نمی‌تواند برای کودک مناسب باشد؛ اینجاست که یک شاعر آشنا، با به‌گزینی تشبیه‌ی مناسب با روحیات کودکان، می‌تواند متبخرانه اندیشه خود را در شعر کودک منسجم کند.

در نوشتار پیش‌رو، ضمن بررسی سی کتاب شعر کودک و بیان تشبیهات موجود در آنها، انواع تشبیه در شعر کودکان کاویده شده، بسامد هریک نیز آمده است تا جایگاه تشبیه در شعر کودکان نمایان شود. کلیدواژه‌ها: شعر کودک، تشبیه، انواع تشبیه، ارکان تشبیه.

۱. استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرکرد.

۲. دانش‌آموخته دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرکرد.

تاریخ وصول ۹۰/۰۹/۰۱

تاریخ پذیرش ۹۱/۰۳/۲۴

مقدمه

ادبیات کودکان به شکل مکتوب و کلاسیک سابقه طولانی ندارد؛ نه این که در گذشته اصلاً اثری در این زمینه نبوده، بلکه منظور این است که به طور جداگانه به این موضوع پرداخته نشده است، اما چندی است که به کودک و ادبیات کودکان، مخصوصاً در عصر ما توجه ویژه‌ای می‌شود، به گونه‌ای که آثار مکتوبی در همه زمینه‌های ادبی شعر، داستان، نمایش‌نامه و حتی کتاب‌های نقد به رشته تحریر درآمده است.

شعر کودک با بهره‌گیری از صور خیال، جذاب‌تر شده و بهتر در ذهن کودک نقش می‌بندد. ما در این مقاله به دنبال اثبات این موضوع هستیم که درصد موفقیت شاعران در همانندسازی موضوع با ذهن کودک را سنجیده، شگردهای آنان را کشف کنیم. بنابراین در این تحقیق، مجموعه اشعار "آسمان کوچک"، "فصل بهار را بنویس"، "هر پرنده قصه‌ایست، قصه‌ای شنیدنی"، "ترانه‌های نوازش"، "سگی بود، جنگلی بود"، "مژده رسید به عبدلی، اومد به دنیا خواهرت"، "کی آمد؟ کی در زد؟ پاییز"، "کی آمد؟ کی در زد؟ تابستان"، "کی آمد؟ کی در زد؟ زمستان"، "کی آمد؟ کی در زد؟ تابستان"، "کلاغه به خورش نرسید"، "قور قور قور، قار قار قار"، "من و خواب جنگل"، "ابر اومد، باد اومد"، "بابا و باران"، "چتری از گلبرگ‌ها"، "من بدم سلام کنم"، "من بدم لالا کنم"، "من بدم حموم کنم"، "ابوذر غفاری"، "بلال حبشی"، "چه خوبه دختر خالم، دوستش دارم یه عالم"، "کلاغ زرد"، "گنجشک و پروانه"، "میوه‌هایشان سلام، سایه‌هایشان نسیم"، "باغ رنگارنگ، آواز قشنگ"، "پاییزخانم"، "پر زرد قناری"، "نی‌نی کوچولو چی داره؟ مداد رنگی داره"، "یک آسمان گنجشک"، "زندگی یک لبخند"، "قند و پروانه و خواب"، "تنها انار خندید"، "تیلی و علوم ۱"، "لیلی دختر نازی، رفته به شهر بازی ۲"، "یک تکه بال صورتی"، "قوی قشنگ ابری"، "سروده شاعرانی چون "ناصر کشاورز"، "شکوه قاسم‌نیا"، "افسانه شعبان‌نژاد"، "مصطفی رحمان‌دوست" و دیگر سراینده‌گان شعر کودک از لحاظ

بازتاب تشبیه در شعر کودک • دکتر مظاهر نیک‌خواه، نفیسه نیک‌خواه • صص ۱۵۷-۱۴۱ □ ۱۴۳

علم تشبیه بررسی می‌شود و تشبیهات موجود در این اشعار بر اساس انواع حسّی و عقلی، مفرد، مقید و مرکب و نیز ارکان تشبیه، جداسازی و تفکیک می‌شود. هم‌چنین بارزترین شواهد مثالی هر مبحث برای تبیین بهتر موضوع ذکر می‌شود.

الف) انواع تشبیه به اعتبار حسّی و عقلی بودن مشبّه و مشبّه‌به

۱. محسوس به محسوس

۲. معقول به محسوس

۳. معقول به معقول

۴. محسوس به معقول

الف - ۱) تشبیه محسوس به محسوس

یکی از رایج‌ترین و پُربسامدترین تشبیهات در شعر کودک، تشبیهات حسّی هستند. چراکه در این نوع از تشبیه یا «همانند پنداری» به دلیل سادگی و ابتدایی بودن، طرفین تشبیه نقش مهمّی را در شعر کودک ایفا می‌کنند. هم‌چنین گاهی به دلیل کثرت استعمال و تکراری بودن این نوع از "نقش مایه‌های" به کار گرفته شده در اشعار، درک این نوع از تشبیهات نه تنها آسان بوده، بلکه گاهی به یک عنصر "ثابت" و "ابدی" تبدیل می‌شوند (رک. سلاجقه، ۱۳۸۵: ۵۷). آنچه از این تشبیهات برداشت می‌شود، این است که شاعران این نوع از اشعار، در بیان تشبیه محسوس به محسوس، از امور حسّی جاذب برای کودک بهره گرفته‌اند. آنان با تمرکز توجّه به حیوانات اهلی و غیر اهلی و نیز پرندگان، چون مرغ، خروس، خرگوش و گربه و هر حیوانی که بتواند به نوعی مورد توجّه و علاقه کودک واقع شود، شعر می‌سرایند. در مورد کاربرد عناصری طبیعت چون: دریا، آسمان، آب، فصل‌ها و... نیز همین مطلب صادق است.

از میان حدود سی مورد کتاب بررسی شده در این نوشتار، بسامد بالای تشبیه

۱۴۴ □ پژوهش‌های نقد ادبی و سبک‌شناسی (علمی - پژوهشی)، سال دوم، شماره ۳ (پیدرپی ۷)، بهار ۱۳۹۱

مربوط به این نوع است. از میان انواع تشبیهات بررسی شده، پنجاه و شش مورد به تشبیه محسوس به محسوس اختصاص دارد که به سبب طولانی شدن کلام، تنها به نمونه‌هایی از این تشبیهات اشاره می‌کنیم و آنچه از اجزای این نوع تشبیه برجسته‌تر است، به عنوان شاهد ذکر خواهد شد. لازم به یادآوری است که در مورد بقیه تشبیهات هم به این شکل عمل می‌شود:

«تاج او رنگ انار / بال او رنگین‌کمان / می‌نشیند صبح زود / بر لب ایوانمان / بال بر هم می‌زند / قوقولی سر می‌دهد» (شعبان‌نژاد، ۱۳۷۴: ۱۳).

«یک پرنده ساکن است / توی باتلاق‌ها / مثل برکه کم صداست / مثل نی، دراز پا» (رحمان‌دوست، ۱۳۶۹: ۲۳).

«عبدلی خان با خوشحالی / به مادرش نگاهی کرد / آرام و آهسته ولی / حرفاشو زد مثل یه مرد» (ستاری، ۱۳۸۴: ۱۰).

«باد سوت می‌کشد / مثل سوت یک قطار / برگ‌های خسته را / تند می‌کند سوار» (وثنوقی، ۱۳۸۰: ۸).

«از لابلای بوته‌ها / صدای جیرجیرک رسید / از روی شاخه برگ زرد / مثل پرنده پر کشید» (شعبان‌نژاد، ۱۳۸۱: ۱۱).

«از این خیابان شلوغ یک ذره راضی نیستم / اما همیشه روز و شب پهلوی آن می‌ایستم / من یک چنار کوچکم / اهل خیابان نیستم / مانند تیر برق هم / بی‌روح و بی‌جان نیستم» (کشاورز، ۱۳۷۰: ۱۸).

«با قهوه‌ای سقفی کشیدیم / مثل کلاهی گرم و زیبا / چیدیم و چسباندیم محکم / دیوارها و سقف آن را» (نیری، ۱۳۷۹: ۸).

«اون برده سیاه‌پوست / کسی نبود جز بلال / دلش زلال و پاک بود / رنگش ولی چون زغال» (کامرانی‌اقدام، ۱۳۸۵: ۳).

«یکی بود یکی نبود / جنگل قشنگی بود / رود آن نقره‌ای بود / آفتابش مثل طلا /

بازتاب تشبیه در شعر کودک • دکتر مظاهر نیک‌خواه، نفیسه نیک‌خواه • صص ۱۵۷-۱۴۱ □ ۱۴۵

بہتر از آن نمی‌شد / دلنشین بود همه جا» (رحمان‌دوست، ۱۳۸۹: ۵).

«اَوَّل صَبِحِ كِه پَا مِی شَم / مِثْل یِه غَنجِه وَامِی شَم / هِر كِی بِه مَن نِگَاہ كَنه / تُو چِشَم
اَوْن پِیْدَا مِی شَم» (قاسم‌نیا، ۱۳۸۲/الف: ۱۱).

الف - ۲) تشبیه محسوس به معقول

بیان یک امر قابل درک و حسّی و تشبیه آن به یک امر غیر حسّی و غیر قابل درک، خواننده را دچار ابهام می‌کند، خصوصاً کودک را که قوّه تشخیص و ادراک معقولات را ندارد. بنابراین سراینندگان شعر کودک در بهره‌گیری از این موضوع، جانب اعتدال را رعایت نموده‌اند.

«وصله‌ای بسیار ناجور / در میان خانه ماست / سخت او پُرراز و رمز است / مثل
جادو یا معما» (کشاوری، ۱۳۷۷: ۱۲).

«شد خواهرم مثل گل خیالی / زنبوره بوسیدش و گفت: چه عالی!» (شعبان‌نژاد،
۱۳۷۸: ۴).

الف - ۳) تشبیه معقول به محسوس

رایج‌ترین نوع تشبیه، تشبیه معقول به محسوس است. در این تشبیه، «غرض از تشبیه، تقریر و توضیح حال مشبّه در ذهن خواننده است و مشبّه عقلی به کمک مشبّه‌به حسّی به خوبی در ذهن مجسّم و تبیین می‌شود» (شمیسا، ۱۳۸۳: ۳۷). در بررسی حاضر، این مورد از تشبیه، در شعر کودک یافت نشد. بهتر است متذکّر شویم که درک امور معقول برای کودکانی که هنوز بر حواسّ مادی خود تکیه دارند، دشوار است. حال برای این که معقولات برای کودکان قابل پذیرش شوند، می‌توان از محسوسات یاری جست.

الف - ۴) تشبیه معقول به معقول

در این نوع از تشبیه، مشبّه و مشبّه‌به، هر دو از امور ذهنی و انتزاعی هستند و دو امر غیر مادی - یا معنوی - به هم دیگر مانند می‌شوند. «این نوع از تشبیه، قاعدتاً نباید وجود داشته باشد، چراکه از مشبّه‌به عقلی، وجه شبه روشن و واضحی به دست نمی‌آید، تا بتوان به کمک آن حال مشبّه را دریافت مگر وجه شبه ذکر شود و باز هم اگر وجه شبه بیان نشود مشبّه‌به عقلی، لازم است که صفتی مشهور باشد» (شمیسا، ۱۳۸۳: ۳۸). از آنجا که مقصود در شعر کودک، تبیین و روشن‌سازی یک مطلب مجهول و ناشناخته برای کودک است، اگر مطلب ناشناخته‌ای را با مجهولی دیگر پاسخ دهیم، آن زمان نه تنها گرهی باز نمی‌شود که بر مشکل نیز افزوده خواهد شد. به همین سبب در اشعار کودکان، از این نمونه تشبیه به ندرت می‌توان یافت:

«تو لبریز سکوتی / سکوت تو کلام است / شروع تو همیشه / شبیه یک سلام است» (لطف‌الله، ۱۳۷۹: ۲۲).

ب) انواع تشبیه از نظر ارکان

۱. مُجمل: زمانی که وجه شبه ذکر نشود.
۲. بلیغ: زمانی که ادات تشبیه و وجه شباهت هر دو ذکر نشوند.
۳. مؤکّد: زمانی که ادات تشبیه ذکر نشود.
۴. مُرسل: زمانی که ادات تشبیه ذکر شود.

ب - ۱) تشبیه مُجمل

گاه هدف از ایجاد همانندی میان دو شیء، این است که وجه شباهتی را میان آن دو بیابیم. «متکلم عاقل هرگز دو چیز را که به هیچ وجه، ماندگی نداشته‌باشند، به هم

بازتاب تشبیه در شعر کودک • دکتر مظاهر نیک‌خواه، نفیسه نیک‌خواه • صص ۱۵۷-۱۴۱ □ ۱۴۷

تشبیه نخواهد کرد» (همایی، ۱۳۷۴: ۱۳۷). حال اگر این وجه شباهت در تشبیه ذکر نشود، در اصطلاح علم بیان، تشبیه مُجمل نامیده می‌شود. در شعر کودک، گویی شاعر با بیان این نوع تشبیه، به کودک این اجازه را داده‌است که با خلاقیت خود، وجه شبه‌های زیادی را میان مشبّه و مشبّه‌به کشف کند. این مورد از تشبیه در شعر کودک کم و بیش دیده می‌شود. در بررسی انجام شده در این نوشتار، هفده مورد تشبیه مُجمل مشاهده شد که نمونه‌هایی از این نوع تشبیه را در شعر کودک بیان می‌کنیم:

«پالتوی گرم و دستکشم / قایم شدن توی اتاق / حالا دیگه من نبودم / مانند یک گریه چاق» (شعبان‌نژاد، ۱۳۸۱: ۱۱).

«ای شاپرک! تن تو / پُرموج مثل آب است / آن بال کاغذینت / مانند یک کتاب است» (مزینانی، ۱۳۷۷: ۱۳).

«دندان لق انگار / هم‌بازی من بود / او مثل من بیزار / از چیز خوردن بود» (کشاورز، ۱۳۸۵: ۱۸).

«او مثل مادر بود / من کودکی خندان / در گوش او خواندم: / خوبی تو دریا جان؟» (پوروهداب، ۱۳۷۵: ۳).

«به تنهایی خو کرده بود / با خدا درد دل می‌کرد / با اشکای یک‌ریز خود / خاک کویر و گل می‌کرد / تا اینکه از گرسنگی ضعیف و لاغر شده بود / او در کویر ریزه / چون گلی پرپر شده بود» (کامرانی‌اقدام، ۱۳۸۵ الف: ۱۲).

ب - ۲) تشبیه بلیغ

زمانی که شاعر در بهره‌گیری از ارکان تشبیه، تنها طرفین تشبیه را به کار برد و از ادات تشبیه و وجه شباهت - هر دو با هم - سخنی نگوید، تشبیه بلیغ خلق شده‌است. «تشبیه اساساً به دو گونه تشبیه گسترده و تشبیه فشرده، دسته‌بندی شده‌است که در تشبیه گسترده ادات تشبیه و وجه شبه و یا یکی از آن دو را می‌توان یافت، ولی در

۱۴۸ □ پژوهش‌های نقد ادبی و سبک‌شناسی (علمی - پژوهشی)، سال دوم، شماره ۳ (پیاپی ۷)، بهار ۱۳۹۱

تشبیه فشرده، ادات تشبیه و وجه شبه حذف می‌باشد» (علی‌پور، ۱۳۸۵: ۱۲). البته تقسیم‌بندی فوق را طبقه‌بندی جداگانه‌ای تلقی نمی‌کنیم، بلکه صرف آشنایی با این اصطلاحات، آن‌ها را بیان کردیم. تشبیه بلیغ، تشبیهی هنرمندانه است که در اشعار کودکان نمودهایی از آن را می‌توان یافت. در بررسی انجام شده، معمولاً شاعران در بیان رنگ اشیا از تشبیه بلیغ استفاده می‌کنند:

«لپ‌های ما رنگ گل انار شد / حرف که زدیم حرفای ما بخار شد» (شعبان‌نژاد، ۱۳۸۱الف: ۱).

«سلام به روی ماهت / به کاکل سیاهت / سلام به ناز چشمت / به سیب سرخ لب‌هات» (رحمان‌دوست، ۱۳۸۵: ۶).

«مادرم یک قاب است / خواهرم عکس قشنگی در قاب / مادرم گفته به او لالا / خواهرم رفته به خواب» (لطف‌الله، ۱۳۷۹: ۱۲).

ب - ۳) تشبیه مؤکد

تشبیه مؤکد نوعی همانندسازی است که در آن، از میان ارکان تشبیه، تنها "ادات" ذکر نمی‌شود. در شعر کودک بیان کلمات ساده «مثل»، «شبيه» و «مانند» درک رابطه تشبیه را برای کودکان سهل می‌نماید. البته گاهی سراینده، درک این رابطه را بر عهده کودکان می‌نهد تا با توجه بیش‌تری شعر را دنبال کند. این تشبیه در شعر کودکان بسامدی پایین دارد:

«من چشمه‌ای بودم / زیبا و رؤیایی / با یک دل شفاف / آبی و دریایی» (کشاورز، ۱۳۷۷: ۹).

«دوست دارم آب باشم / چشمه‌ای زیبا شوم / دوست دارم رود باشم / راهی دریا شوم» (کشاورز، ۱۳۸۵: ۲۸).

ب - ۴) تشبیه مُرسل

چنان که گفته شد، در این گونه از تشبیه، تمامی ارکان در جمله حضور دارند. این قبیل تشبیهات در اشعار کودکان بسامد بالایی را به خود اختصاص داده‌اند. در ادامه چند نمونه آن می‌آید:

«مداد سیاه او مد جلو / گفت: که شبیه ذغال / از آسمون کلاغه گفت: / سیاهه هر دو تا بالم» (مردانی، ۱۳۸۱: ۱۱).

«گر به من سفیده / چند روزه که زاییده / زیر درخت خوابیده / تا بشود بزرگ تر / تیل مثال مادر» (موردگر، ۱۳۸۵: ۲).

«باران که می‌آید به کوچه / چتر مرا می‌بیند او باز / بر روی چترم مثل گنجشک / چک‌چک‌کنان می‌خواند آواز» (کشاورز، ۱۳۸۵: ۲۰).

پ) تشبیه مفرد و مرکب و مقید

۱. مفرد: تصویر و هیأت یک چیز.

۲. مقید: تصویر و تصویری مفرد که مقید به قیدی باشد.

۳. مرکب: هیأت مُنتزع از چند چیز.

پ - ۱) تشبیه مفرد به مفرد

طرفین تشبیه همیشه یک چیز یا یک معنی نیست و گاهی می‌تواند یکی از طرفین یا هر دو طرف تشبیه، متشکل از اشیا و امور متعددی باشد که دوشادوش و پیوسته به هم می‌آیند. بر این اساس، تشبیه را می‌توان به مفرد و مرکب تقسیم کرد. منظور از مفرد، تصوّر و تصویر یک هیئت و یک چیز است و منظور از مرکب «هیأت مُنتزع از چند چیز است که به صورت تابلو و تصویری ذهنی است که چند چیز در به وجود آمدن آن توأمان

۱۵۰ □ پژوهش‌های نقد ادبی و سبک‌شناسی (علمی - پژوهشی)، سال دوم، شماره ۳ (پیدری ۷)، بهار ۱۳۹۱

نقش داشته‌باشند» (شمیسا، ۱۳۸۳: ۴۰). در تشبیه مفرد به مفرد، هم مشبّه و هم مشبّه‌به لازم است که مفرد باشند.

شاید دلیل کاربرد این گونه تشبیهات در اشعار کودکان، این است که شاعر می‌خواسته در گفت‌وگوی با کودک، زبان مخصوص به خودش را واسطه درک بهتر کلام قرار دهد. هم‌چنین تشخیص این تشبیه برای کودکان به راحتی صورت می‌گیرد و در اشعار شاعران بسیار پرکاربرد دیده می‌شود، به نحوی که تحقیق انجام شده، مشمول بسامد بالایی حدود چهل تشبیه مفرد به مفرد است. نمونه‌هایی از آن مشاهده می‌شود: «بادبادکم دوید و رفت / مانند یک پرنده شد / از پیش من پرید و رفت» (شعبان‌نژاد، ۱۳۸۱/الف: ۹).

«یک شب که بابا / آمد به خانه / دیدم خریده / یک هندوانه / آن را گرفتم / از دست بابا / مانند یک توپ / قل دادم آن را» (کشاورز، ۱۳۸۵: ۱۴).
«نی نی کوچولو می‌گه: / چه کشفی کردم من / شیرینی مثل نون / تا همیشه اصلاً» (کشاورز، ۱۳۸۴: ۹).

«امروز ای ماشین بدجنس / پاهای مریم را شکستی / یعنی نمی‌فهمی که باید / در کوچه‌ها سرعت نگیری؟ / با هیکل مانند غولت / از بچه‌ها سبقت نگیری؟» (کشاورز، ۱۳۷۰: ۱۴).

«دودها از ما گرفتند / آبی این آسمان را / از درختان هم گذشتند / برج‌ها مثل هیولا» (لطف‌الله، ۱۳۸۴: ۲۴).

پ - ۱ - ۱) تشبیه مقید به مقید

در علم بیان نوعی تشبیه هست که اغلب با تشبیه مرگب اشتباه گرفته می‌شود و اهل فن آن را تشبیه مقید می‌نامند. منظور از این تشبیه، آن تشبیه مفردی است که مقید به قیدی باشد. در تفاوت مقید و مرگب «مقید یک چیز است که درباره آن توضیحاتی

بازتاب تشبیه در شعر کودک • دکتر مظاهر نیک‌خواه، نفیسه نیک‌خواه • صص ۱۵۷-۱۴۱ □ ۱۵۱

داده‌شود، اما مرگب چند چیز است» (شمیسا، ۱۳۸۳: ۴۰-۴۱). استاد همایی هم در تبیین مقید می‌گوید: «تشبیه مقید آن است که دو کلمه یا بیش‌تر چنان با هم ترکیب یافته که در حکم یک کلمه باشد» (همایی، ۱۳۷۴: ۱۴۷). این مورد از تشبیه به این دلیل که مشبّه و مشبّه‌به، - هر دو- باید مقید به قیدی باشند، با کمی دشواری روبه‌رو می‌شویم که بسامدی پایین در اشعار کودکان دارد:

«سلام ای ماه زیبا / که شب در آسمانی / تو در شب‌های تاریک / چراغ خواب مایی» (کشاورز، ۱۳۸۳: ۵).

«شب رسید و باز هم آسمان سیاه شد / حوض خانه باز هم قاب عکس ماه شد» (شعبان‌نژاد، ۱۳۷۹: ۲۶).

«اگرچه رنگ دودها / شبیه رنگ بال اوست / ولی درخت‌های سبز / همیشه در خیال اوست» (شعبان‌نژاد، ۱۳۸۴: ۱۵).

پ - ۱ - ۲) تشبیه مفرد به مقید

در این نوع از تشبیه، مشبّه باید مفرد و مشبّه‌به باید مقید باشد. مقید شدن به معنای توضیح بیش‌تر است، به عبارت دیگر اگر گرهی در ذهن کودک است که مانع گذر او از مطلبی می‌شود، آن قید در حکم کلیدی عمل می‌کند و بیان‌گر مشکل می‌شود. تعداد این تشبیه در شعر کودک تا حدودی زیاد است:

«کاش قلبم یک کلاف از نخ خوش‌رنگ داشت / تا خودم می‌بافتم شال او را زود زود» (کشاورز، ۱۳۷۸: ۱۸).

«من توی این فکرم که پاییز / یک خانم جاجیم‌باف است / موهای او نارنجی و زرد / خیلی قشنگ و صاف صاف است» (کشاورز، ۱۳۷۴: ۶).

«آب دیگه گرم گرمه / می‌خوام که بی‌رم توش / شَلپ‌شَلوپ کنم من / مثل یه بچه خرگوش» (قاسم‌نیا، ۱۳۸۲: ۴).

۱۵۲ □ پژوهش‌های نقد ادبی و سبک‌شناسی (علمی - پژوهشی)، سال دوم، شماره ۳ (پیاپی ۷)، بهار ۱۳۹۱

من آبیمن پاک و زلال / مثل آب رودخونه‌ها / بگرد منو پیدا بکن / از من بگير
نشونه‌ها» (مردانی، ۱۳۸۱: ۶).

«گفت که تو آزاد شدی / به هر کجا دوست داری / مثل نسیم صحرا / می‌تونی پا
بذاری» (کامرانی اقدام، ۱۳۸۵: ۷).

پ - ۲ - ۲) تشبیه مقید به مفرد

در این مورد از تشبیه، مشبّه مقید به قیدی شده و مشبّه‌به، مفرد آورده‌می‌شود و
همانند تشبیه مفرد به مقید است، با این تفاوت که این بار قید اضافه شده، مشبّه را
همراهی می‌کند.

«می‌شود فرغون کهنه / در خیالم مثل ماشین / توی دست‌انداز صحرا / می‌رود بالا
و پایین» (شعبان‌نژاد، ۱۳۷۷: ۲۴).

«پیش از آن به گوشم خورد / یک صدای آهسته / مثل باد با خود داشت / لای لای
آهسته» (رحمان‌دوست، ۱۳۷۹: ۲۶).

«از آب رود و دریاست / ابر سفید انبوه / مانند قو نشسته / آرام بر سر کوه» (وثوقی،
۱۳۸۰: ۷).

«من و خواهرجان من / اینجا و آنجا سر زدیم / دوتایی دور مزرعه / میان گل‌ها
سر زدیم / مانند خرگوش شدید و دوبدیم / یک سبد از گل‌های تازه چیدیم»
(شعبان‌نژاد، ۱۳۸۱: ۷).

«خورشیدخانم از اون بالا / گرما می‌داد مثل چراغ» (شعبان‌نژاد، ۱۳۸۱: ج ۱۲).

«عروسکای خوبم / خسته شدن مثل من / بازی دیگه تمومه / باید برن بخوابن»
(قاسم‌نیا، ۱۳۸۲: ۴).

بر اساس این تحقیق تشبیه مرکب در کتاب‌های مورد بررسی یافت نشد.

ت) تشبیه جمع

اگر برای یک مشبّه چندین مشبّه‌به بیاوریم، با تشبیه جمع روبه‌رو هستیم (شمیسا، ۱۳۸۳: ۴۸). تشبیه جمع، عکس تشبیه تسویه عمل می‌کند.

در تشبیهات مربوط به شعر کودک، روال بر این است که یک امر شناخته‌شده، برای کودک را مشبّه‌به قرار داده تا شیء مجهول روشن شود. در بعضی موارد برای تفهیم بهتر یک موضوع مجهول و مبهم یا حتی برای زیباتر جلوه دادن موضوعی، یک مشبّه می‌آید و چندین مشبّه‌به. این مطلب در علم بیان، تشبیه جمع است و در شعر کودک هم نمونه‌هایی از آن یافت می‌شود، ولی بسامد قابل توجهی ندارد:

«زندگی شیرین است / مثل خوابی راحت روی پای مادر / مثل یک نمره بیست توی ثلث آخر» (لطف‌الله، ۱۳۸۴: ۲۰).

«ستاره‌ای که مثل یک چراغ / مثل گلای یاس توی باغ / می‌خواد بیاد پایین منو ببینه / مثل گلی رو دامنم بشینه» (شعبان‌نژاد، ۱۳۷۹: ۱۴).

گره حیوان عجیبی است / نرم، مثل باد و ابر است / راه رفتن‌های گره / مینیاتوری ز بیر است» (کشاورز، ۱۳۷۷: ۱۲).

ث) تشبیه مضمّر

در تشبیه مضمّر ذهن خواننده و شنونده به آسانی از مشبّه به مشبّه‌به منتقل نمی‌شود و شاعران حاذق، همواره در پی صید این نوع تصاویر هنرمندانه هستند. تشخیص این تشبیه با دشواری همراه است و نیازمند دقت و ریزبینی است. در شعر کودک این تشبیه به‌ندرت به کار می‌رود. گروهی از شاعران بر این عقیده‌اند که این تشبیه افکار کودکان را مغشوش می‌کند، چرا که ذهن کودک با تحلیل و جست‌وجو آشنایی محدودی دارد، اما گروهی دیگر به این موضوع پرداخته‌اند و از عهده این امر به‌خوبی برآمده‌اند. با این حال در بررسی انجام شده، تشبیه مضمّر با بسامد پایین به چشم می‌خورد:

۱۵۴ □ پژوهش‌های نقد ادبی و سبک‌شناسی (علمی - پژوهشی)، سال دوم، شماره ۳ (پیاپی ۷)، بهار ۱۳۹۱

«سادگی پیامبر برای او عجیب بود / تو چشمای قشنگش انگار به باغ سیب بود»
(کامرانی اقدام، ۱۳۸۵: ۵).

«دو تا تیله داری تو در چشم‌هایت / دو تا تیله کوچکی که / خدا آفریده برایت»
(لطف‌الله، ۱۳۸۴: ۴).

«مادر لبِ پاشویه / یک بوسه به رویم زد / یک شانه کوچک را / آهسته به مویم
زد / بابا لبِ ایوان بود / تا دید مرا او گفت: / تو جان پدر هستی / حالا تو گل بابا /
یک شانه به سر هستی» (شعبان‌نژاد، ۱۳۷۴: ۷).

«نزدیک خانه ما / یک جنگل قشنگ است / پیراهنش پُر از گل / زیبا و رنگ‌رنگ
است» (شعبان‌نژاد، ۱۳۸۱: ۱).

نتیجه

یکی از معیارهای اصلی در آثاری که با موضوع کودکان نگارش می‌یابد، مخاطب‌شناسی است و نویسندگان آثار کودک، به‌ویژه در عصر ما، این اصل را معمولاً مدّ نظر دارند، چراکه هرآنچه درباره این قشر از جامعه تولید می‌شود، همه به قصد تعلیم و تربیت کودکان است. نویسندگان نیز همواره به دنبال یافتن شگردهای مناسبی هستند تا کودکان را به نحوی شایسته، با جهان اطرافشان آشنا کنند. یکی از فنونی که شاعران به آن دسترسی دارند، بهره‌گیری از تشبیه است. با توجه به آنچه در متن توضیح داده‌شد، آوردن هر نوع تشبیه، به گونه‌های مختلفی می‌تواند در کودکان انگیزش ذهنی ایجاد کند. دسته‌ای از تشبیهات برای کودکان به راحتی قابل فهم‌اند و زبان ساده‌ای دارند و دسته‌ای با آفرینش تصاویر زیبا و بدیع، او را در درک بهتر متن یاری می‌کنند.

اگر بر این اعتقاد باشیم که هدف نهایی تشبیه در شعر کودکان، القای مفهومی صحیح به آنان است، آنگاه می‌بینیم که شاعران از تشبیهات ساده‌ای چون محسوس به محسوس و نیز مفرد به مفرد که بسامد بالایی را به خود اختصاص داده‌اند، بهره می‌گیرند

و گاه در این سیر، از تشبیهات دشواری چون تشبیه مُضمَر یاری می‌جویند. در نگاه اوّل به نظر می‌رسد که در این مورد برخی از شاعران به خطا رفته‌اند، ولی با بررسی اشعار شاعران مطرح در شعر کودکان، به این نتیجه می‌رسیم که آوردن تشبیهات دشوار در شعر، دلیل بر بی‌توجهی شاعر به کودکان و قدرت درک آنان نیست، بلکه به دلیل مهارت شاعر است؛ به این معنا که دقّت کرده، برای کودکان اهمیّت قایل شده و خود را درگیر بازی با واژگان کند تا نکته‌ای شایسته مخاطب را بیرون بکشد و بدین نحو، قوّه تصویرسازی و تخیل کودک را بالا ببرد.

در این جُستار با تکیه بر آمارگیری انجام شده، بیش‌ترین درصد از جمع تمام تشبیهات، مختص به تشبیه محسوس به محسوس است به حدود بیست‌ونُه درصد و کم‌ترین درصد مربوط به تشبیه معقول به معقول است با حدود نیم درصد. آمار درصدها در مورد دیگر تشبیهات به شرح زیر است:

محسوس به معقول حدود یک درصد، مُجمل بیش از هشت درصد، بلیغ بیش از سه درصد، مؤکّد حدود یک درصد، مُرسل بیش از ده درصد، مفرد به مفرد بیش از بیست درصد، مقیّد به مفرد بیش از نه درصد، مفرد به مقیّد بیش از نه درصد، مقیّد به مقیّد حدود دو درصد، جمع حدود دوونیم درصد، مُضمَر بیش از دو درصد.

در پایان لازم است متذکّر شویم که علم تشبیه به همین انواع محدود نیست، امّا در بررسی حاضر در شعر کودکان، تشبیهاتی چون مرکّب، تسویه، ملفوف، مفروق، تفضیل، مشروط و... موردی مشاهده نشد.

منابع

۱. پوروهاب، محمود. (۱۳۷۵). مجموعه شعر آسمان کوچک. تصویرگر: نیلوفر میرمحمدی. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۲. رحمان‌دوست، مصطفی. (۱۳۷۹). فصل بهار بنویس. تصویرگر: پرویز محلاتی. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۳. _____ . (۱۳۶۹). هر پرندۀ قصه‌ایست؛ قصه‌ای شنیدنی. تصویرگر: باربارا زید. تهران: خانه آفتاب.
۴. _____ . (۱۳۸۵). ترانه‌های نوازش. تصویرگر: علی خدایی. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۵. ستاری، فاطمه. (۱۳۸۴). مژده رسید به عبدلی، اومد به دنیا خواهرت (۲). تهران: دوست مهربان.
۶. سلاجقه، پروین. (۱۳۸۵). از این باغ شرقی (نظریه‌های نقد شعر کودک و نوجوان). تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۷. شعبان‌نژاد، افسانه. (۱۳۸۱پ). کی آمد؟ کی در زد؟ پاییز. تصویرگر: کیم یانگ می. تهران: قدیانی. کتاب‌های بنفشه.
۸. _____ . (۱۳۸۱ج). کی آمد؟ کی در زد؟ تابستان. تصویرگر: کیم یانگ می. تهران: قدیانی. کتاب‌های بنفشه.
۹. _____ . (۱۳۸۱الف). کی آمد؟ کی در زد؟ زمستان. تصویرگر: کیم یانگ می. تهران: قدیانی. کتاب‌های بنفشه.
۱۰. _____ . (۱۳۸۱ب). کی آمد؟ کی در زد؟ بهار. تصویرگر: کیم یانگ می. تهران: قدیانی. کتاب‌های بنفشه.
۱۱. _____ . (۱۳۸۴). کلاغه به خورش نرسید. تصویرگر: علی خدایی. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۱۲. _____ . (۱۳۷۸). قور و قور و قور، قار و قار و قار. تصویرگر: نیلوفر میرمحمدی. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۱۳. _____ . (۱۳۸۱). من و خواب جنگل. تصویرگر: اکبر نیکان‌پور. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۱۴. _____ . (۱۳۷۹). ابر اومد، باد اومد. تصویرگر: سارا ایروانی. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۱۵. _____ . (۱۳۷۴). بابا و باران. تصویرگر: فاطمه شهدادی. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۱۶. _____ . (۱۳۷۷). چتری از گلبرگ‌ها. تصویرگر: کامران افشار مهاجر. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۱۷. شمیسا، سیروس. (۱۳۸۳). معانی و بیان. تهران: فردوس.
۱۸. علی‌پور، منوچهر. (۱۳۸۵). نقد و بررسی شعر کودک. تهران: تیرگان.
۱۹. قاسم‌نیا، شکوه. (۱۳۸۲الف). من بldم سلام کنم (بر اساس کتابی از لارا هولتز). تهران: قدیانی. کتاب‌های بنفشه.
۲۰. _____ . (۱۳۸۲ب). من بldم لالا کنم (بر اساس کتابی از لارا هولتز). تهران: قدیانی. کتاب‌های بنفشه.
۲۱. _____ . (۱۳۸۲پ). من بldم حموم کنم (بر اساس کتابی از لارا هولتز). تهران: قدیانی. کتاب‌های بنفشه.
۲۲. کامرانی اقدام، محمّد. (۱۳۸۵الف). ابوذر غفاری. تصویرگر: هادی طبسی. تهران: حدیث نینوا.
۲۳. _____ . (۱۳۸۵ب). بلال حبشی. تصویرگر: هادی طبسی. تهران: حدیث نینوا.

۲۴. کشاورز، ناصر. (۱۳۸۴). چه خوبه دختر خالم، دوستش دارم یه عالم. تهران: رویش.
۲۵. _____ . (۱۳۷۰). کلاغ زرد. تصاویر: پرویز کلانتری. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۲۶. _____ . (۱۳۸۵). گنجشک و پروانه. تصویرگر: گلنار ثروتیان. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۲۷. _____ . (۱۳۷۷). میوه‌هایشان سلام، سایه‌هایشان نسیم. تصویرگر: رؤیا بیژنی. تهران: قدیانی.
۲۸. _____ . (۱۳۷۸). باغ رنگارنگ آواز قشنگ. تصویرگر: محمدعلی بنی‌اسدی. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۲۹. _____ . (۱۳۷۴). پاییز خانم. تصویرگر: هادی ابراهیم‌زاده. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۳۰. _____ . (۱۳۸۳). پر زرد قناری. تصویرگر: نیکومقدم. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۳۱. لطف‌الله، داوود. (۱۳۷۹). قند و پروانه و خواب. تصویرگر: نفیسه شهدادی. تهران: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی. مدرسه.
۳۲. _____ . (۱۳۸۴). زندگی یک لبخند. تصویرگر: رضا هدایت. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۳۳. محمدی، محمدحسین. (۱۳۸۱). مجموعه شعر یک آسمان گنجشک. تصویرگر: محمد مهدی طباطبایی. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۳۴. مردانی، مهدی. (۱۳۸۸). نی‌نی کوچولو چی داره؟ مداد رنگی داره. تهران: خانه هنر.
۳۵. مزینانی، محمدکاظم. (۱۳۷۴). تنها انار خندید. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۳۶. موردگر، مرضیه. (۱۳۸۶). تپلی و علوم ۱. تصاویر: آتلیه هنری نیک‌پی. تهران: دوست مهربان.
۳۷. میرزایی دلاویز، محمود. (۱۳۸۷). لیلی دختر نازی، رفته به شهر بازی ۲. تهران: شهرزاد.
۳۸. نبّری، صفورا. (۱۳۷۹). یک تکه بال صورتی. تصویرگر: نیلوفر میرمحمدی. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۳۹. وثوقی، زهرا. (۱۳۸۰). قوی قشنگ ابری. نقّاشی: پریرو جعفری. تهران: توکا.
۴۰. همایی، جلال‌الدین. (۱۳۷۴). معانی و بیان: به کوشش ماهدخت همایی. تهران: هما.